

La vigència de les idees geogràfiques de Lluís Casassas en el debat actual sobre l'organització territorial a Catalunya. Acte de recordança de Lluís Casassas en motiu del desè aniversari del seu traspàs

**Francesc NADAL i PIQUÉ
Joaquim CLUSA i ORIACH
Jesús BURGUEÑO i RIVERO**

Resum

Els textos que segueixen són els parlaments de l'acte en recordança de Lluís Casassas i Simó, que va ser l'acte inaugural del curs 2002-2003 de la Societat Catalana de Geografia. Després d'uns mots introductoris de la presidenta de la Societat, Maria Dolors Garcia Ramon, la professora Montserrat Cuxart va presentar els tres ponents de la sessió.

Francesc Nadal explica la figura de Lluís Casassas com a professor universitari i tracta, sobretot, de les referències a la divisió territorial de Catalunya i de la possible reinstauració de les comarques de 1936 que feia en el curs 1978-1979. Casassas ja considerava aleshores que per a establir una administració més forta, més eficaç i més democràtica calia revisar l'organització territorial per acostar-la a la nova realitat urbana. D'aquí a la proposta de les municipalies de 1981 només hi havia un pas. Per acabar Francesc Nadal remarca el llegat de Lluís Casassas: un testimoni de coherència intel·lectual i de responsabilitat cívica.

Joaquim Clusa repassa la trajectòria de l'ideari de Lluís Casassas durant el decenni de 1975 a 1984 i, en especial, els anys 1980 i 1981, a partir de les

seves obres. De *Barcelona i l'espai català* (1977) remarca la visió sempre crítica de Casassas en un món canviant. Les àrees comercials esbossades a *Fires i mercats de Catalunya* (1978) eren un avanç de les municipalies que delimitarien, amb el mateix Clusa, en *L'organització territorial de Catalunya* (1981): un manifest per adequar l'organització administrativa amb la xarxa urbana deixant en segon terme les comarques. Finalment, tracta les propostes més recents sobre la divisió territorial: l'informe Roca i l'informe Pujol Marigot. Clusa afirma que l'esperit crític de Casassas envers el territori i la societat els ha informat plenament.

Jesús Burgueño destaca que la proposta i la delimitació de les municipalies hauria d'entendre's dintre d'un context de revisió de les unitats bàsiques de funcionament del territori i no pas com una nova figuració de les comarques, que serien –només– un tema per aparcar. El balanç que pot fer-se avui de les propostes de Casassas sobre les municipalies, Burgueño les relaciona amb les reaccions a l'informe Roca, que indiquen que s'ha consolidat un corrent d'opinió favorable envers les fusions municipals, de l'augment del nombre de comarques i de la reducció correlativa de vegueries i la desmitificació, en general, de la intangibilitat de les divisions territorials. Opcions totes elles que podrien ser signades sense dilació per Lluís Casassas ja que en fou l'origen sense discussió.

Paraules clau: Lluís Casassas, Catalunya, organització territorial

Resumen

Los siguientes textos son los parlamentos del acto en memoria de Lluís Casassas i Simó, que fue el acto inaugural del curso 2002-2003 de la Societat Catalana de Geografia. Después de unas palabras introductorias de la presidenta de la Societat, Maria Dolors Garcia Ramon, la profesora Montserrat Cuxart presentó a los tres ponentes de la sesión.

Francesc Nadal explica la figura de Lluís Casassas como profesor universitario y trata, principalmente, de las referencias a la división territorial de Cataluña y de la posible reinstauración de las comarques de 1936 que hacía en el curso 1978-1979. Casassas ya consideraba entonces que para establecer una administración más fuerte, más eficaz y más democrática era necesario revisar la organización territorial para acercarla a la nueva realidad urbana. De esta idea a la propuesta de las municipalías de 1981 solamente había un paso. Para terminar, Francesc Nadal remarca el legado de Lluís Casassas: un testimonio de coherencia intelectual y de responsabilidad cívica.

Joaquim Clusa repasa la trayectoria del ideario de Lluís Casassas durante el decenio de 1975 a 1984 y, en especial, los años 1980 y 1981, a partir de sus obras. De *Barcelona i l'espai català* (1977) remarca la visión siempre crítica de Casassas en un mundo cambiante. Las áreas comerciales dibujadas en *Fires i*

mercats de Catalunya (1978) eran un avance de las municipalías que delimitarían, con Joaquim Clusa Clusa, en *L'organització territorial de Catalunya* (1981): un manifiesto para adecuar la organización administrativa con la red urbana dejando de lado a las comarcas. Finalmente, trata las propuestas más recientes sobre la división territorial: el informe Roca y el informe Pujol Marigot. Clusa afirma que el espíritu crítico de Casassas hacia el territorio y la sociedad los ha informado plenamente.

Jesús Burgueño destaca que la propuesta y la delimitación de las municipalías se debería de entender dentro de un contexto de revisión de las unidades básicas de funcionamiento del territorio y no como una nueva figuración de las comarcas, que serían –solamente– un tema para aparcar. El balance que puede hacerse hoy de las propuestas de Casassas sobre las municipalías, Burgueño las relaciona con las reacciones al informe Roca, que indican que se ha consolidado una corriente de opinión favorable hacia las fusiones municipales, del aumento del número de comarcas y de la reducción correlativa de veguerías y la desmitificación, en general, de la intangibilidad de las divisiones territoriales. Opciones, todas ellas, que podrían ser firmadas sin dilación por Lluís Casassas ya que fue el origen sin discusión.

Palabras clave: Lluís Casassas, Cataluña, organización territorial

Abstract

The following articles are the written transcripts of the speeches that took place in an act organized by the Catalan Geographic Society to remember the work and life of Lluís Casassas i Simó. This act was the inaugural session of the course 2002-2003 of the Catalan Geographic Society that was opened by Maria Dolores Garcia Ramon, president of the Society, and Montserrat Cuxart introduced all three speakers.

Francesc Nadal introduced the dimension of Lluís Casassas as a university professor and as intellectual interested in the territorial organization of Catalonia. According to Nadal, he was quite critical about the convenience of reinstating the 1936 territorial division in the 1970s. Casassas was in favour of a new organization capable to take into consideration the new urban reality of Catalonia, to assure a more functional and democratic administration. For Nadal, the work by professor Casassas is an example of intellectual coherence and civic responsibility.

Joaquim Clussa reviewed the evolution of the thought of Lluís Casassas during the period 1975 and 1985 by analyzing some of his works. In *Barcelona i l'espai català* (1977), Casassas showed his critical view of a constant changing world. The commercial areas that he delimited in his *Fires i mercats de Catalunya* (1978) was a foreword of the territorial division in municipalities proposed together with Clussa in *L'organització territorial de Catalunya* (1981). This ter-

ritorial division showed a profound interest in finding a way to adapt the administrative division to the urban reality putting aside the old division in “comarques”. Clusa concluded by summarizing the newest proposals of territorial organization such as the Roca report and the Pujol Marigot report for whom the critical spirit of Casassas has been a source of information.

Finally, Jesus Burgueño pointed out how the proposal and definition of “municipalities” should be understood as a revision of the basic functioning units of the territory rather than a new reorganization of the 1936 comarques. For Burgueño de reactions to the ideas of Casassas are similar to those to the Roca report that consolidated a new opinion flow that favours the merging of municipalities, the growth of the number of comarques, the reduction of veguerias and the demystification of the subjectivity of territorial divisions. All these options would have been ratified by Casassas today since he was who promoted in first place the territorial discussion in this terms.

Key words: Lluís Casassas, Catalonia, territorial organization

D'esquerra a dreta: Joaquim Clusa, Montserrat Cuxart, Maria Dolors Garcia Ramon, Francesc Nadal i Jesús Burgueño

EL MESTRATGE DE LLUÍS CASASSAS

Francesc Nadal i Piqué

Universitat de Barcelona

Vaig ser alumne de Lluís Casassas durant els cursos 1978-1979 i 1979-1980. Fins aleshores havia tingut bons professors que conreaven camps específics del coneixement geogràfic com el de la història del pensament geogràfic o el del modelat del relleu glacial. Ara bé, l'assistència a les classes del professor Lluís Casassas representà per a un jove estudiant de geografia, com ho era jo llavors, una experiència intel·lectual força diferent i modificà de forma pregona la meua visió de l'anàlisi geogràfica.

El que feia intel·lectualment tant distintives i interessants les seves classes era l'extraordinari coneixement que tenia del territori de Catalunya tant des de la seva vessant física com humana. Tanmateix, l'aspecte que sempre m'ha semblat més remarcable del seu mestratge geogràfic és que ens va ensenyar a llegir el territori de Catalunya. Una classe darrera una altra la lectura d'aquest territori tant intricat, muntanyós, boscos i altament urbanitzat s'anava fent més entenedora. Per tal d'aconseguir aquest objectiu el professor Lluís Casassas ens explicava, en alguns casos amb molt de detall, les estretes relacions dels homes amb aquest territori, però, sobretot, ens posava de manifest els forts vincles geogràfics existents entre uns territoris i uns altres.

Quan a la tardor de 1978 jo vaig començar a assistir a les seves classes de «Geografia dels Països Catalans», que en la pràctica constituïren una «Geografia de Catalunya», no feia gaire temps que s'havien publicat dues de les principals aportacions de Lluís Casassas al coneixement geogràfic de Catalunya. M'estic referint al llibre *Barcelona i l'espai català. El paper de Barcelona en la formació i en l'ordenament del territori de Catalunya* (1977) i al llibre *Fires i Mercats a Catalunya* (1978). De fet, la major part de les coses que aconsegueixo recordar d'aquelles classes estan contingudes en aquests dos llibres cabdals per entendre el pensament territorial de Lluís Casassas.

Tots dos llibres són fruit d'un dels principals neguits geogràfics de Lluís Casassas: conèixer les relacions geogràfiques existents entre el territori català i la seva xarxa urbana, influït com estava, entre d'altres, per l'obra de geògrafs com Brian J.L. Berry o R.E. Dickinson. La coneixença d'aquestes relacions, pensava de ben segur Lluís Casassas, no sols contribuiria a enriquir la geografia urbana o regional de Catalunya, sinó que esdevindria una eina de «primeríssima utilitat» per a una possible reforma o millora de l'organització territorial de Catalunya, de la qual estava i està tant mancat el país.

Aquesta era una qüestió fonamental per a un geògraf com Lluís Casassas, tant estretament compromès amb la tasca de transformar democràticament la societat catalana. Aquesta preocupació per reformar l'organització territorial de Catalunya no era una dèria personal seva, sinó que era compartida o expressada aleshores per molts altres geògrafs com era el cas d'Enric Lluch, Carles

Figura 1
Portada de *Barcelona i l'espai català*

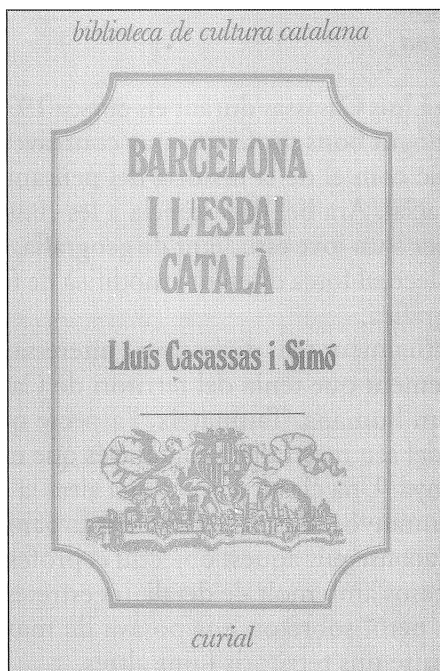
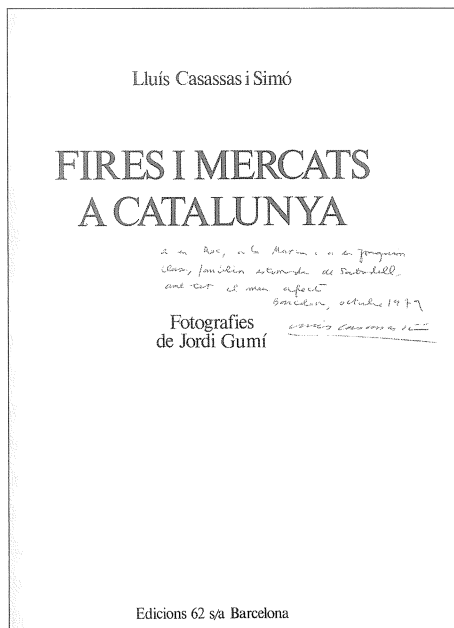
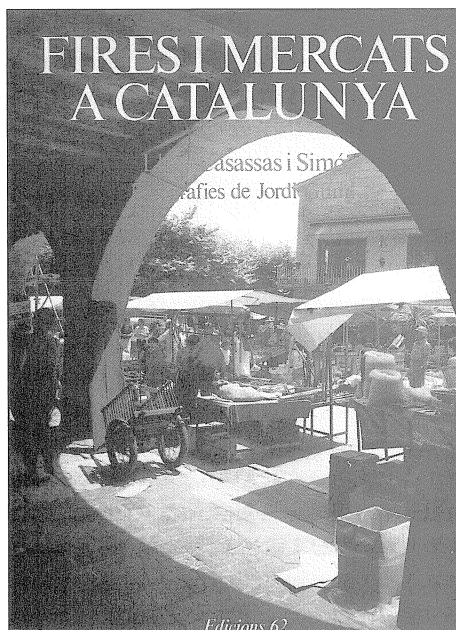

Figura 2
Portada de *Fires i mercats a Catalunya*. Exemplar dedicat per Lluís Casassas a Joaquim Clusa

Carreras o Isabel Rueda, per citar-ne alguns. De fet, formava part de les preocupacions d'aquell moment històric i havia estat un dels cavalls de batalla tradicionals del catalanisme polític. Recordem, per als més joves de la sala, que tot això que estic explicant succeïa quan el president Tarradelles feia molt pocs mesos que acabava de tornar del seu llarg exili.

Lluís Casassas, que era amic i que havia estat un estret col·laborador de Pau Vila, coneixia perfectament els treballs duts a terme per la Ponència sobre la Divisió Territorial creada pel govern català l'any 1932 i la divisió comarcal de Catalunya aprovada l'agost de 1936. Durant les classes del curs 1978-1979 Lluís Casassas, tot i que des de 1977 estava implicat amb un equip de geògrafs, economistes i sociòlegs en l'elaboració d'unes «bases teòriques i pràctiques per a una nova divisió territorial de Catalunya» es va mantenir fidel al que podríem anomenar paradigma comarcalista. Malgrat això, va exposar en diferents classes com l'aplicació de la divisió comarcal, aprovada pel govern republicà en unes circumstàncies força excepcionals, plantejava tot un seguit de problemes funcionals. Així, recordo perfectament tot una sèrie de classes dedicades a explicar els problemes de capitalitat que plantejaven algunes comarques com el Baix Empordà o la necessitat de crear noves comarques formulada per algunes poblacions com Mollerussa o Banyoles.

El curs següent, el 1979-1980, va estar dedicat essencialment a aspectes teòrics i generals de l'anàlisi regional. Recordo perfectament les seves classes magistrals impartides a les vuit del matí sobre el «Randstad» holandès, sobre el sistema federal vigent a la República Federal d'Alemanya i també, malauradament, les seves idees excessivament optimistes sobre les bondats del sistema federal de l'antigua Iugoslàvia per apaivagar les tensions nacionalistes que afectaven aquesta república eslava.

Durant aquell curs la qüestió de l'organització territorial de Catalunya va ser tractada de forma molt secundària, la qual cosa era força lògica, ja que no era el tema de l'assignatura que impartia. Ara bé, per a mi la realització tant d'aquest curs com de l'anterior van tenir una gran importància personal i professional, ja que em va permetre establir uns lligams d'amistat i de col·laboració professional amb el professor Lluís Casassas, que es van anar afermant amb el pas del temps a partir de múltiples diàlegs. Aquest fet em va permetre gaudir d'un coneixement força detallat i directe de la proposta de les «municipalies» que aleshores estava elaborant conjuntament amb l'economista Joaquim Clusa en el famós pis del carrer Provença, que jo recordo ple de papers, estadístiques, informes i moltes tasses de cafè, i que, com sap tothom, va ser feta pública l'any 1981.

Des del punt de vista d'un jove geògraf, com era el meu cas aleshores, la proposta de les «municipalies» gaudia i encara gaudeix d'una sèrie d'elements molt positius, que fan que continuï sent un model de referència. Aquesta proposta intentava, en primer lloc, fer casar de forma coherent la xarxa urbana de Catalunya amb l'organització territorial de l'Administració pública, tant a nivell regional/provincial com municipal. En segon lloc, la proposta intentava que

la futura organització territorial de Catalunya tingués en compte els grans canvis que s'havien produït al llarg del segle XX en la mobilitat geogràfica dels ciutadans. I, en tercer lloc, es tractava d'una proposta basada en experiències força exitoses de reforma de l'Administració local dutes a terme a Dinamarca, Suècia, Anglaterra i el País de Gal·les. La proposta intentava, adaptant al nostre país els principis geogràfics i administratius d'aquestes reformes, establir una Administració local més forta, més eficaç i més democràtica. Entendran vostès que em sentís immediatament atret per la proposta de les «municipàlies», i que en la mesura que m'ha estat possible l'he defensat.

Però, a part de la validesa geogràfica concreta de la proposta de les «municipàlies», voldria aprofitar aquestes paraules per dir que, gairebé tant important com la vigència de les idees territorials de Lluís Casassas, ho és la seva actitud intel·lectual en aquest debat. Així, en primer lloc, cal destacar la seva voluntat de ser coherent com a geògraf a l'hora de presentar una proposta que fes casar la realitat geogràfica del país, és a dir la de la seva xarxa urbana, amb l'organització territorial de l'Administració pública. En aquest sentit, cal dir que el professor Lluís Casassas podria haver estat perfectament el «cambiò» de l'ortodòxia comarcalista i haver-se estalviat moltes discussions i problemes amb polítics i geògrafs.

Plenament conscient que la reinstauració de la divisió comarcal aprovada l'any 1936 no representava el «millor» per al país va optar per un altre via força diferent i molt més feixuga. Coneixedor com gairebé ningú del territori de Catalunya, sabia perfectament que la divisió comarcal de 1936 presentava nombroses disfuncionalitats tant geogràfiques com administratives i que la Catalunya de la dècada de 1930 tenia poc a veure amb la de començaments de la dècada de 1980. També sabia, perquè així ens ho ensenyava als seus alumnes, que els pilars sobre els quals s'havia de bastir una nova divisió administrativa del país s'havien d'aixecar tenint en compte la realitat de la xarxa urbana de Catalunya. No es pot entendre el llibre *L'organització territorial de Catalunya* publicat l'any 1981, si previament no s'ha llegit *Barcelona i l'espai català* (1977) i *Fires i mercats a Catalunya* (1979).

D'altra banda, cal subtrallar que Lluís Casassas va ser capaç d'establir una fructífera i sòlida relació intel·lectual i professional amb l'economista Joaquim Clusa, molt més jove que ell. Aquesta relació li va permetre conèixer detalladament les experiències de Reforma de l'Administració Local dutes a terme en alguns països del nord d'Europa a partir de la segona meitat de la dècada de 1950, la qual cosa li va permetre formular un nou model d'organització territorial de Catalunya molt més d'acord amb el que era seu propi coneixement geogràfic i amb el que ell considerava que eren les necessitats del país.

També hem d'assenyalar que Lluís Casassas va posar el seu extraordinari coneixement del territori de Catalunya al servei d'un projecte d'organització territorial, que no sols havia de fer més eficient l'Administració pública de Catalunya, sinó, sobretot, fer-la més democràtica. En aquest sentit, cal dir que Lluís Casassas, que era perfectament conscient que la realitat dels homes és

sempre una realitzat canviant, marcada per les desigualtats socials i polítiques, s'esforçà per entendre i per transformar la societat i el territori que li havia tocat viure. Trobem, per tant, en la seva actitud professional dos valors fonamentals que cal servir: coherència intel·lectual i un gran esperit ciutadà.

Tempus fugit!, he d'acabar la meua exposició. No vull fer-ho, però, sense remarcar que aquests aspectes relatius a la seva actitud com a geògraf i com a ciutadà constitueixen per a mi el llegat més ric i pregon de l'aportació de Lluís Casassas. Un llegat que els geògrafs, economistes i administrativistes interessats en la problemàtica territorial de la Catalunya actual haurien de tenir molt present.

Tot i que el meu escepticisme sobre la voluntat reformista dels nostres polítics és molt gran –deu ser cosa de l'edat– penso que les aportacions del professor Lluís Casassas, que hores d'ara ja ha donat lloc a la creació de tres noves comarques i inspirat diversos estudis i projectes de reforma de l'organització territorial de Catalunya, constitueixen un eina bàsica per a la reforma de l'actual divisió municipal de Catalunya. Una divisió, que ha de ser qualificada, en general, de «pedestre» i que hauria de ser objecte d'una pregon reformista que tingués molt present la proposta que el geògraf Lluís Casassas i l'economista Joaquim Clusa van proposar ara fa ja més de vint anys.

LA VIGÈNCIA DE LES IDEES DE LLUÍS CASASSAS ALS DEU ANYS DE LA SEVA MORT: LES MUNICIPALIES SÓN ENCARA UN MODEL DE REFERÈNCIA POSSIBLE

Joaquim Clusa i Oriach

*Economista, investigador i professor
del Centre de Política de Sòl i Valoracions
Universitat Politècnica de Catalunya*

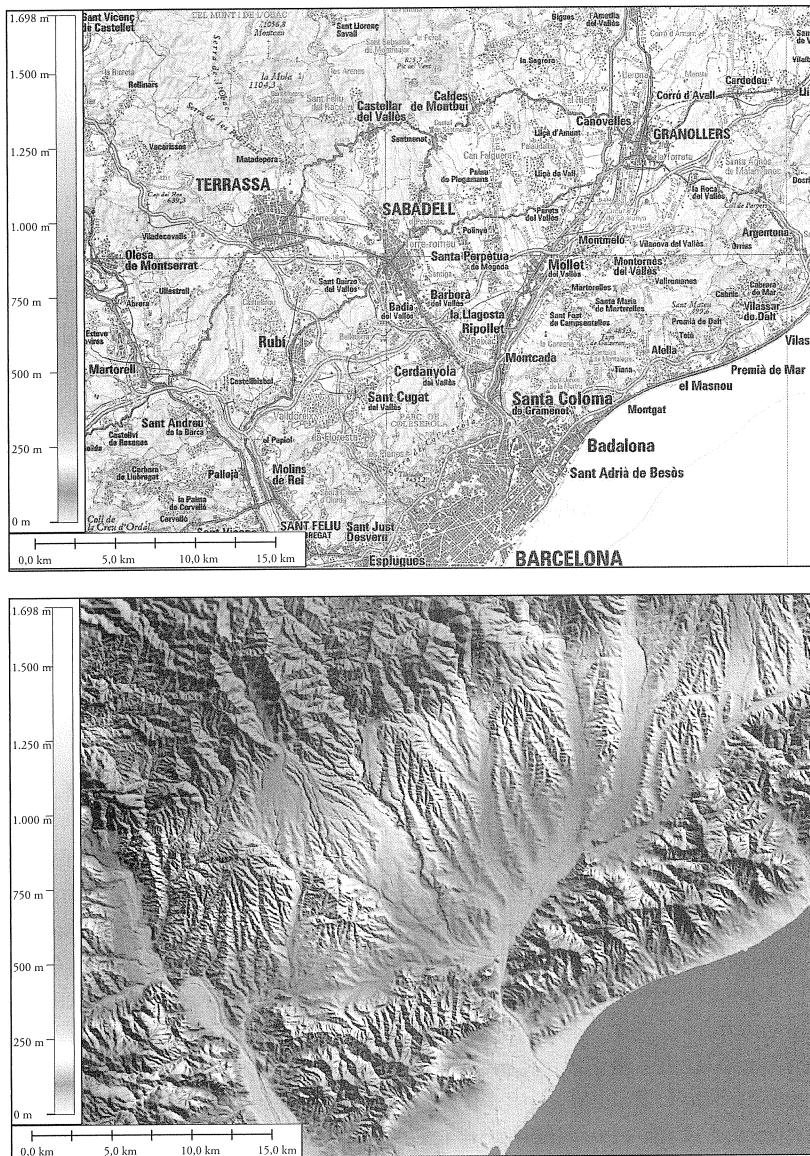
**Una *boutade* dissortadament no confirmada:
*el rei va despullat.***

L'acte de la Societat Catalana de Geografia en els deu anys de la mort de Lluís Casassas em va permetre recordar, a la seu de l'Institut d'Estudis Catalans, els vint anys de relació professional i personal amb ell, amb qui vaig poder treballar des de l'any 1976 fins a 1985, i d'una forma intensa el bienni 1980-81, en ocasió de l'elaboració dels llibres *L'organització territorial de Catalunya* i *L'organització territorial i administrativa de Barcelona*. Va ser certament una aventura professional i personal intensíssima, fructífera i productiva. La setmana sencera de treball, davant per davant en una taula, per elaborar el resum i les conclusions del llibre de Catalunya constitueixen experiències que no es poden oblidar.

Permetin-me que abans de començar recordi breument alguna de les frases que vaig sentir a Lluís Casassas, i que representaven una part dels seus mesuratges: *Els de Sabadell som diferents dels de Terrassa, perquè pertanyem a dues parts de l'esquena d'ase del Vallès; són dues conques hidrogràfiques diferents. Per això Sabadell és diferent de Terrassa. O La gent anem avall i no amunt, recorda-te'n en les relacions funcionals* (vegeu la figura 1). I també la frase *boutade* que acostumava a dir per a posar de relleu que les 38 comarques del 1932 no seguien una línia metodològica única: *El rei va despullat*. Després hem vist que el rei no anava tan despullat, atès que aquelles comarques van ser les de les lleis d'organització territorial de 1987 i que, amb tres petits retocs, encara són vigents.

El present article mirarà de desenvolupar alguna de les idees geogràfiques de Lluís Casassas, a partir dels seus treballs, intentarà presentar un resum del debat actual sobre l'organització territorial en base als dos informes més recents, tractarà dels condicionants d'aquest debat com són els processos territorials i les teories geogràfiques actuals, per acabar plantejant que les municipalies poden constituir encara un bon referent per a tractar el *problema municipal*, si incorpora el complement del nivell metropolità.

Figura 1
Dues imatges de l'esquena d'ase del Vallès

Tesis i dubtes a *Barcelona i l'espai català*: Barcelona, l'àrea metropolitana de Catalunya

Com ha dit abans el professor Nadal en la seva intervenció, *Barcelona i l'espai català*, publicat el 1977, és un llibre cabdal en la història de les idees geogràfiques

a Catalunya. És un assaig que aporta tant els dubtes com la part propositiva de Lluís Casassas en relació al govern del territori. A la pàgina 304 hi ha alguna de les claus més importants, en la meua opinió, de l'obra posterior de Lluís Casassas, en la qual jo em sento molt orgullós d'haver participat i col·laborat. Hi diu: "La veritable àrea metropolitana de Barcelona, l'única àrea de Barcelona, la constitueix la totalitat de Catalunya." Afegeix també a la mateixa pàgina: "... la comarca [ha de ser] una institució dotada d'autonomia política... Perquè la divisió territorial arrela profundament en la realitat viva, caldrà reconèixer l'existència d'uns espais intermedis entre la comarca i el conjunt nacional ... òrgans que farien possible la descentralització política i la participació... [Són] les *regions econòmiques* de 1936."

Aquí ja hi ha alguns dubtes sobre la validesa de l'organització comarcal per a ser *àmbits d'administració de la Generalitat*, com havia posat de relleu Rovira i Virgili a la primera proposta del mapa comarcal, suggerint la necessitat de les vegueries o regions.

Crec, però, que els dubtes de Lluís Casassas sobre l'organització comarcal o, més ben dit, sobre la vigència de les trenta-vuit comarques de 1932, en tant que *àmbits d'administració local*, s'entreueuen ja a la seva tesina sobre el Lluçanès. En aquest treball desenvolupa la idea dels sistemes urbans sense centres clars i la idea dels sistemes urbans per a la gestió dels serveis municipals i del planejament urbanístic, tal com em deia que ho havia explicat en diferents conferències llegides al Lluçanès. Hi introdueix, en reconèixer la unitat territorial del Lluçanès, dubtes sobre la viabilitat administrativa d'aquelles comarques *grans*, com Osona, de la qual el Lluçanès constitueix una unitat geogràfica clara.

El mapa de les municipalies: els mercats de *Fires i mercats a Catalunya*

No fa gaire, el director del Centre de Política de Sòl i Valoracions, el professor Roca Cladera, em va dir: *Però, de fet, qui va inventar les municipalies?* I jo li vaig contestar: *el Lluís*. Lluís Casassas va *inventar* les municipalies, però no a *L'organització territorial de Catalunya*, sinó a *Fires i mercats a Catalunya* (1977). Aquest darrer llibre, que aquí puc recordar a través de la dedicatòria familiar que ens signà, el 1979, incorpora el mapa bàsic que conté les claus i la delimitació de les municipalies.

Els mercats de Catalunya que ell hi va descriure tan magistralment -en nombre aproximat d'un centenar- són les futures municipalies de *L'organització territorial de Catalunya*. Els mercats i no les fires serien els centres dels sistemes urbans de Catalunya.

El llibre *Fires i mercats a Catalunya* no només descriu els mercats catalans, sinó que parla, també, dels processos territorials, que són la base de la seva interpretació territorial posterior. Els principals capítols on ho fa són: *Cap a la nova societat urbana*, *Les grans transformacions modernes* i *La fesomia actual del territori*. Moltes d'aquestes idees es troben avui desenvolupades a diferents autors (Nel·lo 1998, Parellada 1989, Trullén 1995, Sau 1993, Costa 1988).

En el procés d'elaboració del llibre només hi vaig poder aportar l'aprenentatge, recent en aquell moment de tornada d'Anglaterra, sobre la reorganització local al Regne Unit i als països nòrdics europeus, l'aplicació a Osona de les anàlisis dels moviments residència-treball, identificant àrees funcionals clares, i les vivències que Sabadell i Terrassa no funcionaven com un tot integrat perquè calia entendre la relació amb l'àrea metropolitana de Barcelona. A Ernest Lluch li dec haver pogut treballar sobre aquest àmbit territorial el 1965-66.

L'Organització Territorial de Catalunya de 1981: una interpretació geogràfica abans que una proposta administrativa

L'organització territorial de Catalunya és fruit de treballar colze a colze amb Lluís Casassas, fet de què em sento molt content i orgullós. És un llibre que incorpora idees geogràfiques lligades al govern del territori, que fa una interpretació territorial de Catalunya, expressada al mapa de la portada. Aquest mapa conté la idea de les *escales territorials*. Nosaltres no vam dir que no hi havia comarques, en Lluís no va dir que no hi havia sistemes comarcals. El que sí vam dir, en canvi, és que el sistema urbà era l'escala territorial més generalitzable a Catalunya en aquell moment i que la interpretació del territori es basava en els sistemes urbans. També que hi havia sistemes comarcals i sectors del territori que en dèiem *sistemes sense centres clars* i que, per tant, eren àmbits territorials que s'havien de centralitzar, que se'ls havia de proveir de serveis, que se'ls havia de dotar de qualitat urbana. Eren les escales territorials que acabaven en la idea de les subregions de Catalunya. N'identificàvem cinc que funcionaven en aquell moment.

El llibre argumentava que la Ponència del 1932, en preguntar-se sobre els *continguts* que havien de tenir els *continents* que s'anaven a delimitar, partia, al nostre entendre, del supòsit que es tractava principalment d'organitzar l'esglaió dels serveis de la Generalitat que naixia i no la reorganització de la gestió dels serveis municipals, que és el que necessitàvem als anys setanta i, crec, que avui també. I des del punt de vista del territori, el que l'any 1932 eren *relacions de base periòdica* (els 82 mercats), el 1980 ja eren àmbits de *relacions de base diària*.

L'obra és, abans de res, una aportació a la interpretació geogràfica del territori de Catalunya, reprèn la idea de relació dels continents i continguts, que l'any 1932 ja va ser objecte de debat, i incorpora la idea de la geografia orientada al govern del territori. En aquell moment vam entendre que les limitades competències de les diputacions podien ser municipals (en municipis *grans*) i que aquest esglaió no era necessari.

En aquest llibre vam avaluar els fluxos directes, tant de trucades telefòniques, cosa que es feia per primera vegada a Catalunya, com de les relacions residència-treball, que també eren de les primeres anàlisis que es feien a casa

nostra. Eren els fluxos directes, eren els arbres de relacions, però sabíem que *la ciutat no era un arbre* i que aquests fluxos directes no eren encara les xarxes amb les quals es descriuen avui els sistemes urbans.

No fa gaire, sembla que hem descobert *el territori de les xarxes o les xarxes del territori*. Haig de dir amb cert orgull que el 1981 ja vam publicar les estructures de xarxes més rellevant en base a les idees americanes que s'havien desenvolupat a partir dels anys setanta. El concepte de *distància funcional* com a tècnica estadística i com a tècnica interpretativa, basada en Brown i Horton (1970) incorpora o transforma les relacions directes en relacions en xarxa. Són els sistemes i subsistemes funcionals. A la figura 2d hi ha els passos de la delimitació de l'àrea metropolitana de Barcelona. Els sistemes de Sabadell, Terrassa i el Pla de Barcelona, que Lluís Casassas va treballar amb Pau Vila, es veuen clarament delimitats fins arribar a la formació d'aquesta àrea metropolitana real, que ja en aquells anys 1975-80 abastava Vilanova. Aquesta àrea és la ciutat real de Barcelona. L'aplicació d'aquestes tècniques a Osona i a l'Àrea Metropolitana de Barcelona dóna resultats coincidents amb els mercats que Lluís Casassas havia descrit a *Fires i mercats a Catalunya* l'any 1978.

L'anàlisi geogràfica es completava amb estudis sobre les grandàries més adequades per a la millora de les prestació dels serveis municipals i l'elaboració del planejament urbanístic, dins de la metodologia que tractava d'identificar l'estructura territorial que acomplia millor el triple requeriment en relació als *problemes a resoldre, l'eficàcia en la prestació dels serveis municipals* i s'ajustava millor a les noves realitats territorials de Catalunya, en front a l'atomització dels 1000 municipis catalans.

Cal recordar que la proposta feta a *L'organització territorial de Catalunya* es basa en un sol nivell d'administració local: són les 126 municipalies que agrupen els prop de mil ajuntaments de Catalunya. I que el llibre no incorpora a la proposta cap nivell intermedi entre les municipalies i el govern de la Generalitat, com a nivells de govern del territori amb autonomia. Era un únic nivell el que es proposava el 1981 i era un únic nivell el que es recuperava en el treball que Casassas començà per a la Diputació de Barcelona el 1991 i també en el que es féu des d'aquesta institució el 2000, perquè aquella realitat urbana dels anys setanta que només considerava metropolità l'entorn de Barcelona ha quedat desfasada. Ara tota Catalunya és metropolitana; però, segurament, no una sola àrea metropolitana, cal afegir.

Els nous districtes de Barcelona de 1981: la coherència metodològica de les propostes de Barcelona, àrea metropolitana i Catalunya

El treball sobre els nous districtes de Barcelona incorpora la mateixa metodologia per dirimir quins havien de ser els districtes que havien de substituir els tretze anteriors a 1979. El llibre es titula *L'organització territorial i administrativa de Barcelona. Funcions i àmbits de descentralització: els nous districtes*.

Conté una idea geogràfica, una idea de govern del territori, una idea de gestió dels serveis municipals. L'exposició del Col·legi d'Arquitectes que es veu a la figura 3 va servir per explicar-ne la metodologia, per descriure els districtes i presentar la proposta de nou unitats (que finalment n'han estat deu). La proposta contemplava una idea bàsica: que els districtes nous fossin semblants quant a volum demogràfic als districtes que es van delimitar a Londres, amb 200.000 habitants, doncs, com a referència. Lluís Casassas ho explicava d'una manera més planera: *que cada districte tingui campanar, que cada districte tingui un Ajuntament i que cada districte tingui un campanar alt*. I vam dir: *si els districtes que surten poden funcionar com a ajuntaments i s'assemblen a l'Ajuntament de Sabadell o de l'Hospitalet, els districtes són viables*. Aquestes van ser les referències bàsiques d'experiència comparada. Al rerefons, hi havia també les realitats municipals de Barcelona, amb prop de 100 km², i de Madrid, amb més de 600 km².

La Casa Gran va presentar la proposta *De tretze a nou*, com els nous districtes i una àrea nova per a un nou model d'administració, l'Àrea de Descentralització i de Participació Ciutadana. La metodologia que vam fer servir pretenia definir l'organització territorial i administrativa de la ciutat que anés més bé, alhora, per a la resolució dels problemes, per garantir l'eficàcia administrativa, per afavorir la participació dels ciutadans, tenint en compte les comunitats humanes i territorials de la ciutat. Era la mateixa metodologia que en el cas de Catalunya. Districtes de Barcelona, organització metropolitana i organització territorial de Catalunya, comparteixen, doncs, els mateixos arguments en els treballs que vam desenvolupar des de 1976 fins a 1985. Els deu districtes actuals, aprovats per unanimitat, són el resultat d'una eficaç diàleg Ajuntament-institucions-entitats, durant la legislatura següent, i segurament d'un millor ajustament al territori i a la història administrativa de la ciutat.

Avui, com s'ha dit, l'argument metropolità s'ha d'ampliar a tota Catalunya, perquè el fenomen i la realitat territorial ha tornat a canviar d'escala. A l'article que vam publicar a l'*Avui* l'any 1983, titulat, precisament, *La divisió territorial: Barcelona ciutat metropolitana i Catalunya*, es formulava aquesta idea. L'any 2000 vaig tenir la satisfacció de poder recordar i avaluar aquest treball al llibre titulat *Els nous districtes de Barcelona: l'experiència de 1984*. A la primera pàgina hi ha l'adreça a Lluís Casassas i el record del seu mestratge.

El debat actual amb els *Informes Roca Junyent* i *Pujol Marigot*: hi ha problema municipal.

El debat actual sobre l'organització territorial de Catalunya té, avui, dues fites importants: l'*Informe Roca* i l'*Informe Pujol Marigot* de la Diputació de Barcelona, a més d'alguns articles recents. El mapa municipal i el mapa comarcal continuen sent a hores d'ara els condicionants bàsics del debat. El mante-

Figura 2a

Les imatges de *L'organització territorial de Catalunya*: índex del llibre

		ÍNDEX
<p>PRESENTACIÓ DE LA F.J. BOFILL 9</p> <p>PRESENTACIÓ DELS AUTORS 11</p> <p>I. EL CONTEXT</p> <p>1. Els precedents immediats: la divisió territorial de 1932 17</p> <p>2. Les divisions polític-administratives de Catalunya 25</p> <p>3. Les experiències estrangeres 35</p> <p> 3.1. El precedent anglès 35</p> <p> 3.2. L'experiència francesa amb referència a la Catalunya Nord 40</p> <p> 3.3. El règim local a Bèlgica 43</p> <p> 3.4. Autonomia regional i gestió a Itàlia 44</p> <p>II. L'ENCÀRREC</p> <p>4. Divisió territorial, Generalitat i Llei de Règim Local 49</p> <p>5. El mètode de treball. Principis polítics, territorials i administratius 53</p> <p>III. ELS CONDICIONANTS</p> <p>6. L'administració local catalana: situació i problemes 59</p> <p> 6.1. Les hipòtesis de partida i el mètode d'anàlisi. L'enquesta a ajuntaments 59</p> <p> 6.2. El marc de referència: les opinions d'especialistes i polítics 60</p> <p> 6.3. La capacitat tècnic-administrativa dels ajuntaments. Serveis públics locals i qualitat de vida 63</p> <p> 6.4. Insuficiència fiscal i disparitats intermunicipals 69</p> <p> 6.5. El fenomen urbà, la gestió dels serveis públics i els límits administratius 73</p> <p> 6.6. Municipis grans i experiències de descentralització. Les tendències centrífugues 74</p> <p> 6.7. Administració local de segon esglaó: l'exemple de les diputacions 76</p> <p> 6.8. Iniciatives recents de mancomunització i consells comarcals. Fusions de municipis 77</p> <p> 6.9. Conclusions. L'administració local catalana: territori i problemes locals 80</p> <p>7. Els requeriments territorials, funcionals i econòmics de les competències públiques 83</p> <p> 7.1. La relació entre "continents" i "continguts" 83</p> <p> 7.2. Els requeriments específics de les funcions públiques 85</p> <p> 7.2.1. Urbanisme i gestió d'obres públiques locals 85</p> <p> 7.2.2. Infraestructures del transport 92</p> <p> 7.2.3. Aigua i sanejament 92</p>	<p> 7.2.4. Eliminació de residus sòlids i neteja urbana 96</p> <p> 7.2.5. Servei contra incendis i salvament 98</p> <p> 7.2.6. Escorxadors i mercats centrals 100</p> <p> 7.2.7. Sanitat 101</p> <p> 7.2.8. Guàrdia urbana i seguretat ciutadana 104</p> <p> 7.2.9. Ensenyament 104</p> <p> 7.2.10. Serveis diversos 110</p> <p> 7.3. Conclusions. Requeriments i límits dels serveis públics 111</p> <p> 7.4. Alternatives d'organització del govern local segons competències públiques 118</p> <p>8. La realitat territorial i humana de Catalunya 123</p> <p> 8.1. Teoria i vaguetat dels conceptes territorials 123</p> <p> 8.2. Canvis socials i territorials recents a Catalunya 126</p> <p> 8.3. Els sistemes urbans 129</p> <p> 8.4. Els sistemes urbans. El cas de Barcelona 130</p> <p> 8.5. Les tècniques d'anàlisi 133</p> <p> 8.6. Les relacions telefòniques 137</p> <p> 8.7. Les relacions residència-tr treball 144</p> <p> 8.8. La interpretació de l'estructura territorial de Catalunya 162</p> <p>IV. LA PROPOSTA</p> <p>9. Alternatives d'organització territorial. Avaluació d'alternatives 159</p> <p>10. La proposta: la Municipalia 165</p> <p> 10.1. Funció i objectius 165</p> <p> 10.2. Distribució de competències 165</p> <p> 10.3. Sistemes d'elecció 168</p> <p> 10.4. Aspectes no territorials: finances i funció pública 168</p> <p> 10.5. La delimitació territorial 168</p> <p> 10.6. Els fenòmens metropolitans de Barcelona i de Tarragona-Reus 174</p> <p> 10.7. Les unitats d'administració territorial de la Generalitat 174</p> <p>V. CLOENDA</p> <p>11. Resum 177</p> <p>VI. DESCRIPCIÓ DE LES ENTITATS D'ADMINISTRACIÓ LOCAL (MUNICIPALIES) AGRUPANT-LES EN LES ÀREES D'ADMINISTRACIÓ TERRITORIAL DE LA GENERALITAT</p> <p>12. La Municipalia 185</p> <p> 12.1. Criteris de delimitació 185</p> <p> 12.2. Índex de les Municipalies 186</p> <p> Municipalies regulades pel Pla General Metropolità 192/193</p>	5

Figura 2c
 Les imatges de *L'organització territorial de Catalunya: la interpretació territorial de Catalunya de Lluís Casassas i Joaquim Clusa*

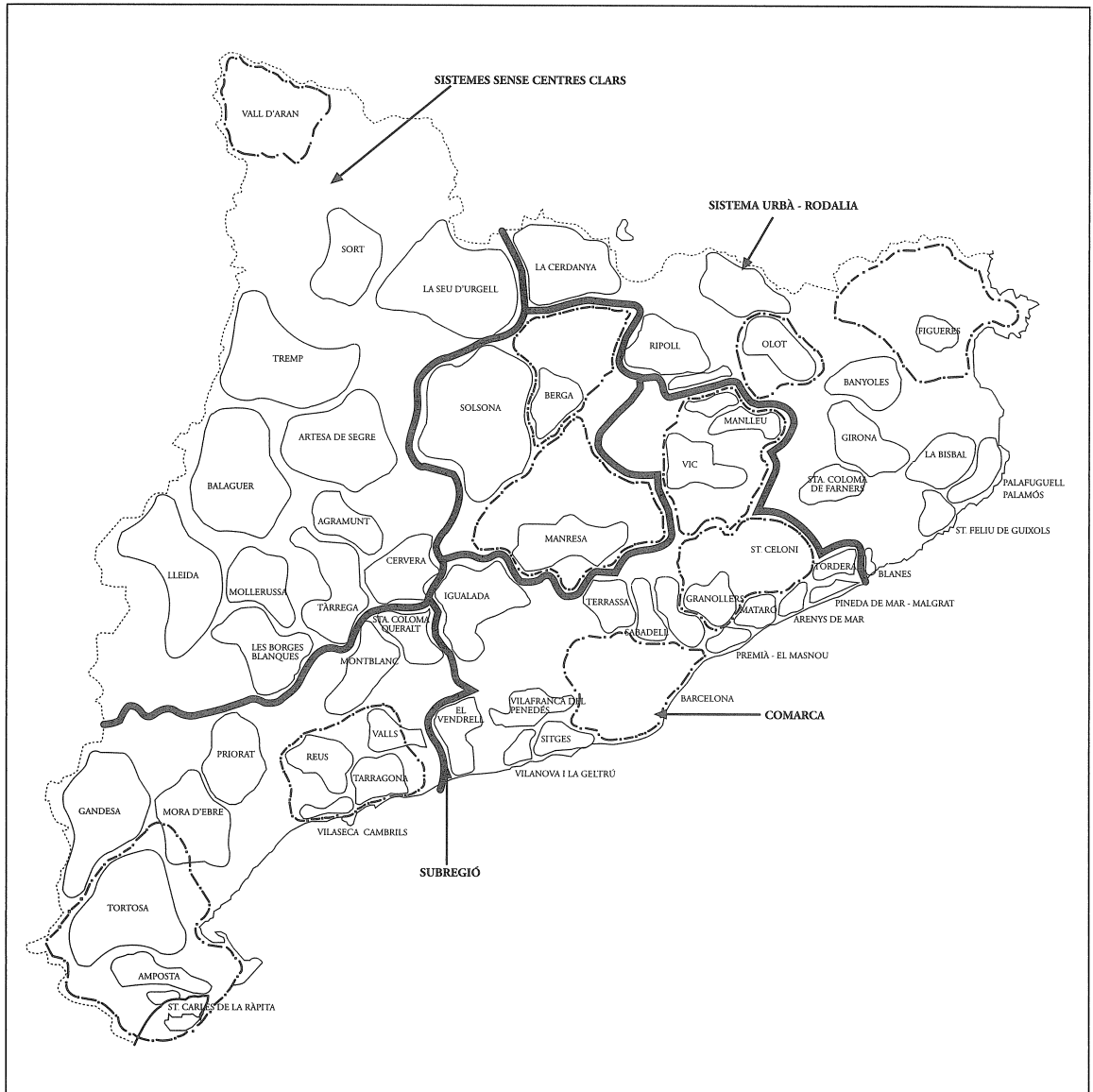
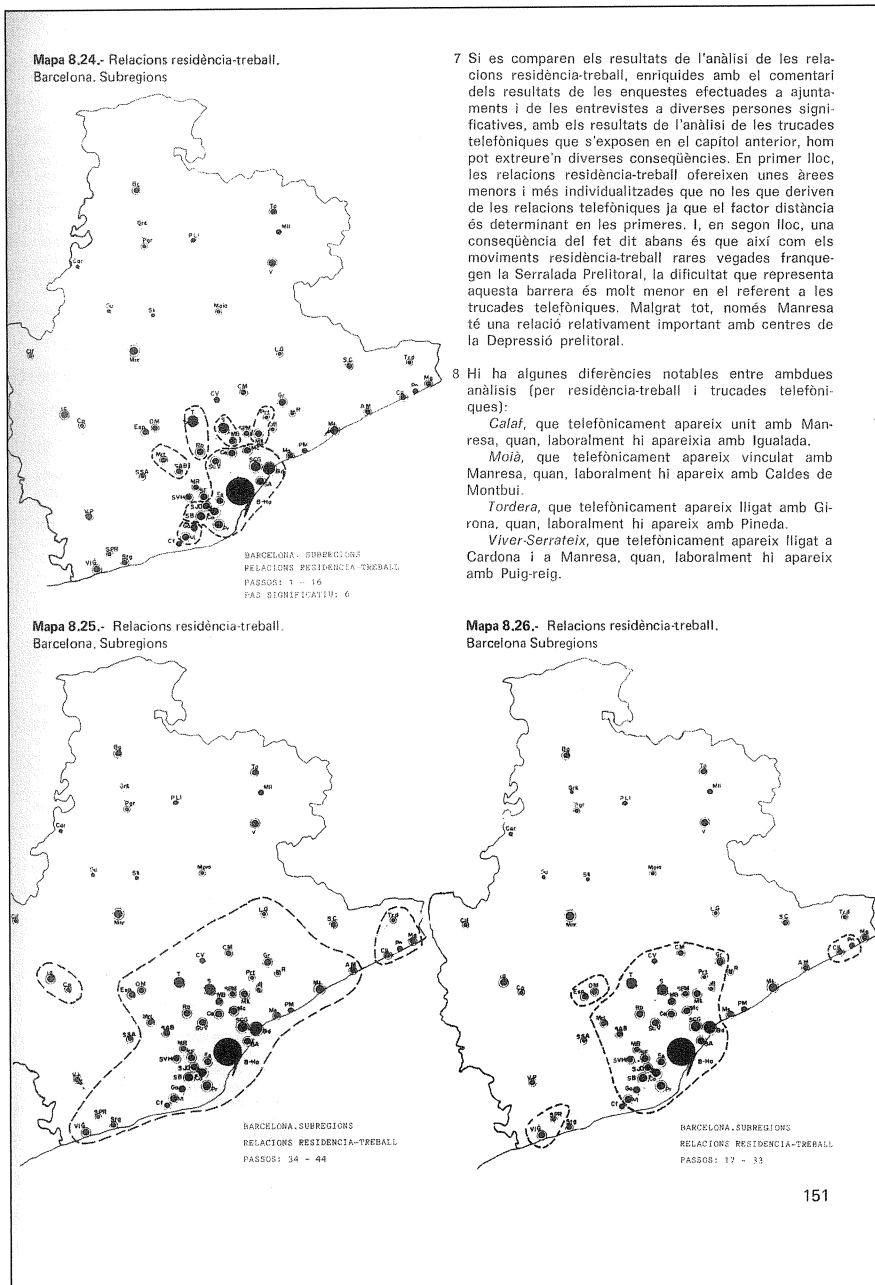

Figura 2d

Les imatges de *L'organització territorial de Catalunya: el passos de la delimitació de l'àrea metropolitana de Barcelona*

niment dels gairebé mil ajuntaments com a unitats de govern i de les quaranta-una comarques continua sent un element, la transcendència política i social del qual segurament no hem sabut avaluar.

Les comarques de la Generalitat republicana són el precedent de l'organització actual, que manté comarques de diferents escales, fenòmens difícils de justificar com els de Sabadell i Terrassa en una mateixa comarca, o Reus i Tarragona en comarques diferents, comarques que són sistemes urbans al costat de comarques molt extenses, sense oblidar que l'enquesta va registrar 82 mercats i 112 comarques populars i no una quarantena. Per això, seguint Lluís Casassas i *el rei va despullat*, la Llei d'Organització Territorial de 1987 ja explica la necessitat de la reorganització municipal i diu que la comarca es presenta avui com un element indirecte de reforma de l'estructura municipal del nostre país. El problema, doncs, està avaluat, està especificat; però continua sense la redistribució i atribució, clara i no compartida, de competències.

Les comarques actuals, constitueixen unitats de govern efectiu del territori? Incideixen sobre la renda real dels residents i les activitats econòmiques? Vegem-ne un exemple: el Consell Comarcal del Vallès Occidental té un pressupost total que representa només un 7% del pressupost del conjunt dels ajuntaments de la comarca. Les inversions que es fan a través del seu programa d'inversions representen només un 9% de la inversió feta a la comarca. Cal canviar la divisió comarcal actual? Jo diria que amb les competències i els recursos actuals, que no són govern efectiu o rellevant del territori, segurament no cal.

L'*Informe Roca* constitueix una fita molt important, tant pel diagnòstic del problema com per les propostes que presenta. La seva realització és el reflex que hi ha problemes territorials a resoldre. La proposta final és, però, segurament lluny del que es necessita. Ja és valent establir que els municipis han de tenir un mínim de 250 habitants, però cal entendre que són residents de nit, població de dret, i no residents que treballen en aquests municipis. Pel que fa al mapa comarcal, em pregunto si el mateix principi dimensional i territorial que justifica les sis noves comarques que s'hi proposen, amb unes grandàries de 150 a 350 km², no justificaria una proposta a l'entorn de cent comarques. Constitueix una limitació que les noves competències comarcals es redueixin als serveis personals, és encertada la demanda de noves competències municipals i és difícil que les vegueries proposades puguin tenir rellevància i intervenció en el govern del territori amb només les actuals competències de les diputacions.

L'any 2000 es publicà un informe des de la Diputació de Barcelona que anomenem *Informe Pujol Marigot* i que jo crec que hauria de portar també el nom *Casassas*, perquè la base d'aquest informe és el treball que Lluís Casassas començà el 1990 i que no pogué acabar. Les bases, tanmateix, continuen sent les mateixes. S'hi fa una proposta de 110 comarques, aproximadament, i 7 regions o vegueries. Coincideix amb l'*Informe Roca* en les avaluacions i problemes del mapa comarcal i municipal, en la formulació dels problemes de representativitat política de les comarques, en el respecte de l'autonomia municipal, en les set grans àrees d'organització territorial i també en el diagnòstic.

Figura 3
Exposició sobre *L'organització territorial i administrativa de Barcelona*
al Col·legi d'Arquitectes

Però l'informe de la Diputació difereix de l'*Informe Roca* en l'operativitat de no proposar canvis que necessiten lleis del Congrés de Diputats, en el manteniment de les demarcacions provincials i en la creació de regions descentralitzades. Difereix també amb l'*Informe Roca* en les competències comarcals i en les competències regionals. I difereix de l'*Informe Roca* en l'escala i dimensió de les comarques, perquè en proposa de l'ordre de cent. Són els sistemes urbans, són les municipalies.

Noves teories geogràfiques per explicar una realitat canviant

El debat actual sobre l'organització territorial està condicionat a dos nivells: les noves teories geogràfiques i la pressió del creixement urbà. Sobre les teories geogràfiques actuals, hem de dir que són complexes i, jo diria, que de difícil aplicació, perquè continuem movent-nos en la vaguetat pel que fa a alguns conceptes nous.

Però el que queda clar de les noves teories geogràfiques són les importants transformacions dinàmiques de la ciutat: des de la ciutat industrial fordista al paradigma de les xarxes; de la indústria com a base econòmica a la terciarització; de les ciutats-àrees als sistemes-xarxes, d'acord amb la idea de Dematteis (1991, 2001); de l'espai i la distància física a l'espai relacional i als *clusters* d'activitat, seguint les idees de Van den Berg (2001); del planejament comprensiu al planejament estratègic (Acebillo 1999, 2001); del territori com a suport al territori-actor i el territori-factor de competitivitat, en base a les idees de Camagni (1997, 2001) i Becattini (1988); dels factors de localització in situ a la desterritorialització i reterritorialització de què ens parla també Dematteis; de la importància de la distància física en el passat, com a factor de producció i localització (Bielh 1997), al moment actual en què tot es pot localitzar a tot arreu, en base a les idees de Krugman (1999).

Així com també dels nivells de govern tancats -que també era una idea del passat- a la geometria variable de les competències multinivell (Subirats 2001). Les paraules claus d'aquestes noves teories són: xarxes, fluxos d'informació, sistemes urbans i metropolitans, planejament estratègic, consum de sòl, *governance*, geometria variable, sostenibilitat. Aquí hem de posar un interrogant: tot el que es presenta, és sostenible? Realment, sabem demostrar aquesta sostenibilitat? O la sabrem concretar en aquest Pla Territorial Metropolità de Barcelona que va començar el 1989 i encara no hem sabut acabar?

Dels sistemes urbans d'ahir als sistemes metropolitans d'avui: la urgència de l'entesa metropolitana de Catalunya

Els sistemes europeus ens condicionen la visió del territori. Sabadell constitueix un exemple que el territori ha canviat, ja que, avui, té menys llocs de tre-

ball i menys població que el 1975, però el sistema urbà ha crescut un 20%, tant en ocupació com en residents de nit. És aquesta Catalunya on el 42% de les persones que treballen ho fan en un municipi diferent d'on resideixen (promig que arriba al 58% si es considera el conjunt metropolità, un cop tret el municipi de Barcelona). És el territori dels sis sistemes metropolitans de Catalunya, que amb més de 100.000 habitants, representen més del 85% de la població de Catalunya.

Avui el sistema metropolità és el sistema d'organització territorial més generalitzable. És el cas d'aquesta Barcelona metropolitana que creix, amb un consum de sòl que hem d'ordenar (un consum de sòl que no ha doblat el que teníem el 1981, segons les últimes aportacions de Joan Anton Solans) i amb una inflació forta de preus immobiliaris (Naredo 1996, 2003). Són els sis sistemes urbans-metropolitans de Catalunya de més de 100.000 residents (Barcelona, Tarragona-Reus, Lleida, Girona, Manresa i Vic) que localitzen prop del 90% de la població catalana.

I per acabar, cal no oblidar opinions recents, com és ara les d'Oriol Nel·lo i les de Roca Cladera, per citar algunes de les formulades fa poc. El professor Nel·lo parla de si cal posar límits a la ciutat, en aquesta *Ciutat de ciutats*, referida tant a Barcelona com a Catalunya o sobretot a la proposta de les set regions de Catalunya per governar el territori en el nou *canvi d'escala*. El professor Roca Cladera parla de les conseqüències de l'absència de govern de la *Barcelona Gran* i parla del govern de la *Barcelona Gran* en termes de ciutat de ciutats; són aproximadament els vint sistemes, les vint ciutats en què podríem organitzar el territori metropolità de Barcelona.

En aquest debat, en aquesta discussió, en aquestes interpretacions territorials, crec que trobem a faltar el professor, **l'amic Lluís, el professor Casassas**, perquè hi tindria molt a dir.

Agraïments: a Enric Bertran, deixeble de Lluís Casassas, per l'ajuda en transformar una presentació d'imatges en article i al Dr. Josep, Roca, director del Centre de Política de Sòl i Valoracions, per haver compartit en els últims anys l'interès pels sistemes urbans i metropolitans i permetre'm publicar al present article les imatges sobre l'"esquena d'ase Sabadell-Terrassa".

Bibliografia

- ACEBILLO, J. (1999). "L'àrea central, servidor de la regió metropolitana de Barcelona". *Revista Econòmica de Catalunya*, núm. 34, p. 25-36
- ACEBILLO, J. (2001). "Las redes de infraestructuras y la ordenación del territorio en el desarrollo regional". A: SUBIRATS, J. [ed.] *Redes, territorios y gobierno*. Barcelona: Institut d'Edicions de la Diputació de Barcelona.
- BECATTINI, G. [cur.] (1988). *Mercato e forze locali: il distretto industriale*. Bolonya: Il Mulino.

- BIELH, D. (1997). "Infrastructure from the point of view of the regional development approach" (mimeo). Seminario sobre *Desequilibrios Territoriales en España y en Europa*, Universidad Menéndez y Pelayo - Centre de Cultura Contemporània de Barcelona.
- BOSCH, N.; ESPASA, M. (2003). *La inversió pública per nivells de govern. Catalunya i Barcelona en relació a Espanya i Madrid*. Barcelona: Gabinet Tècnic de Programació, Ajuntament de Barcelona.
- BOWERS, J. (1992). "The economics of planning gain: a re-appraisal". *Urban Studies*, vol. 29, núm. 8, p. 1329-1339.
- BROWN, A.L.; HORTON, F.E. (1970). "Functional distance: an operational approach". *Geographical Analysis*, núm. 2, p. 76-83
- CAMAGNI, R. (1997). "Sustainable Urban Development: Definition And Reasons for a Research Programme". Seminario sobre *Desequilibrios Territoriales en España y en Europa*. Universidad Menéndez y Pelayo - Centre de Cultura Contemporània de Barcelona.
- CAMAGNI, R. (2001). "Razones, principios y cuestiones para la política de desarrollo espacial en una era de globalización, localización y trabajo en red". A: SUBIRATS, J. [ed.] *Redes, territorios y gobierno*. Barcelona: Institut d'Edicions de la Diputació de Barcelona.
- CAMAGNI, R.; SALONE, C. (1993). "Network Urban Structures in Northern Italy: Elements for a Theoretical Framework". *Urban Studies*, vol. 30, núm 7, p. 1053-1064.
- CAMBRES OFICIALS DE COMERÇ, INDÚSTRIA I NAVEGACIÓ DE CATALUNYA (1996). "Les infraestructures metropolitanes de Barcelona. Una aproximació als projectes en curs". Separata de la *Memòria Econòmica de Catalunya 1995*. Elaboració de Barcelona Regional, SA.
- CASASSAS, LL. (1975). *El Lluçanès, evolució entre 1950 i 1970*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana.
- CASASSAS, LL. (1977). *Barcelona i l'espai català*. Barcelona: Curial.
- CASASSAS, LL. (1977). *Fires i mercats de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62.
- CASASSAS, LL.; CLUSA, J. (1981). *L'Organització Territorial de Catalunya*. Barcelona :Llibres de la Fundació Jaume Bofill.
- CASASSAS, LL.; CLUSA, J. (1981). *L'Organització Territorial i Administrativa de Barcelona: Funcions i àmbits de descentralització. Els nous districtes*. Edició de treball. Ajuntament de Barcelona.
- CASASSAS, LL.; CLUSA, J. (1983). "La Divisió Territorial: Barcelona, Ciutat metropolitana i Catalunya". *Avui*. 28 de desembre de 1983.
- CHESHIRE, P. (1989). "Urban change in Western Europe since 1951". *Eurocities*, Ajuntament de Barcelona, p. 61-77.
- CLUSA, J. (1995). "La mobilitat obligada i els àmbits funcionals a la Regió Metropolitana de Barcelona". *Papers.Regió Metropolitana*, núm. 24, p. 51-68.
- CLUSA, J. (2000). "Els Districtes de Barcelona de 1984: criteris de formació i avaluació de l'experiència". *Quaderns del Seminari d'Història de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

- CLUSA, J.; ROCA, J. (1998). "El canvi d'escala de la ciutat metropolitana de Barcelona". *Revista Econòmica de Catalunya*, núm. 33, p. 44-53
- CLUSA, J.; RODRÍGUEZ-BACHILLER, A. (1996). "Els mercats de treball de Catalunya al final de la crisi econòmica 1975-1985". A: PALACIO, G. [coord.] *Els mercats de treball de Catalunya 1981-1986-1991*, p. 5-132. Barcelona: Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Direcció General de Planificació i Acció Territorial, Generalitat de Catalunya.
- COSTA, M.T. (1988). "Descenramiento productivo y difusión industrial. El modelo de especialización flexible". *Papeles de Economía Española*, núm. 35, p. 251-276.
- DEMATTEIS, G. (1991). "Sistemi locali nucleari e sistemi a rete. Un contributo geografico all'interpretazione delle dinamiche urbane". A: BERTUGLIA, S.B.; LA BELLA, A. (1991): *I sistemi urbani*. Milà: Franco Angeli.
- DEMATTEIS, G. (2001). "De las regiones-área a las regiones-red. Formas emergentes de gobernabilidad social". A: SUBIRATS, J. [ed.] *Redes, territorios y gobierno*. Barcelona: Institut d'Edicions de la Diputació de Barcelona.
- DIPUTACIÓ DE BARCELONA (2001). *Administració Local i Territori a Catalunya*. Edició de treball. Diputació de Barcelona.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (2000). *Informe sobre la revisió del model d'organització territorial de Catalunya*. Barcelona: Departament de Governació.
- KRUGMAN, P. (1999). "The Role of Geography in Development". *International Regional Science Review* (Special Issue: Is Geography Destiny?), vol. 22, núm. 2, p. 142-161.
- KRUGMAN, P. (1999). *Development, Geography and Economic Theory*. Cambridge, Mass.:The MIT Press.
- MANCOMUNITAT DE MUNICIPIS DE L'ÀREA METROPOLITANA DE BARCELONA (1995). *Dinàmiques metropolitanes a l'Àrea i Regió de Barcelona*. Barcelona: MMAMB.
- MANCOMUNITAT DE MUNICIPIS DE L'ÀREA METROPOLITANA DE BARCELONA (2003). *El territori metropolità de Barcelona. Dades bàsiques, evolució recent i perspectives*. Barcelona: MMAMB, edició pròpia.
- MOPTMA (1991). *10 años de planeamiento urbanístico en España*. Madrid: MOPTMA - Instituto de Urbanismo de Venecia [vegeu especialment els articles de LEIRA, "Más que planes. Antecedentes y papel de los Planes Municipales en España en los primeros 80"; GAGO, "Diez años de nueva gestión urbanística. Balance y perspectivas"; i CLUSA, "Financiación del Plan. Problemas y posibilidades"].
- MOPTMA (1996). *Informe sobre suelo y urbanismo en España*. Madrid: Departamento de Publicaciones.
- MUR, S.; CLUSA, J. (2003). "Previsiones de mercados de trabajo en el caso de Valencia: Javier de Burgos re-descubierto". Ponència al *I Congreso Internacional sobre Territorio y Ciudad, "La Metrópolis: Presente y Futuro"*. Barcelona: Centre de Política de Sòl i Valoracions – Universitat Politècnica de Catalunya.

- NAREDO, J.M. (1996). *La burbuja inmobiliaria reciente (1985-1995)*. Madrid: Siglo Veintiuno de España Editores.
- NAREDO, J.M. (2003). "Anatomía y fisiología de la conurbación madrileña: gigantismo e ineficiencia crecientes". A: DD.AA.: *Madrid. Club de Debates Urbano*. p. 72-91.
- NEL·LO, O. (1998). "El canvi social a la regió metropolitana de Barcelona: deu preguntes". *Revista Econòmica de Catalunya*, núm. 34, p. 15-24.
- NEL·LO, O., LÓPEZ, J.; PIQUÉ, J.M. (2001). "Las redes emergentes de articulación del territorio en la región de Barcelona". A: SUBIRATS, J. [ed.] *Redes, territorios y gobierno*. Barcelona: Institut d'Edicions de la Diputació de Barcelona.
- NYSTUEN, J.D.; DACEY, M.F. (1961). "A graph theory interpretation of nodal regions". *Papers and Proceedings of the Regional Science Association*, vol.7.
- PARELLADA, M. [ed.] (1989). *Estructura Económica de Catalunya*. Barcelona: Ariel. [vegeu especialment els articles de TRULLÉN, "Características generales del modelo de crecimiento a partir del decenio de 1960"; PARELLADA, "Actividad económica y territorio"; i COSTA, "La organización industrial en el territorio. Descentralización productiva y economías externas"].
- ROCA, J. [dir.] (1997). *La delimitació de l'Àrea Metropolitana de Barcelona*. Barcelona: Publicacions del Centre de Política de Sòl i Valoracions.
- SAU, E. (1993). "La evolución del sistema urbano de Cataluña entre 1950 y 1991. Una aproximación a partir del modelo de Peter Hall". *Revista de Estudios Regionales*, núm. 35, p. 115-138.
- SOLÀ MORALES, M. (1979). "Capital i ciutats a Catalunya: una perspectiva de futur". A: POU, T. [ed.] *Catalunya cap a l'any 2000*. Barcelona: Llibres de Fundació Jaume Bofill.
- SOLANS, J.A. (1998). "El sistema de ciutats de l'àrea metropolitana de Barcelona". *Revista Econòmica de Catalunya*, núm. 34, p. 62-73.
- TRULLÉN, J. (1996). "Barcelona: ciutat flexible. Alguns canvis en el model de desenvolupament durant el període 1986-1991". *Barcelona Economia*, núm. 26, p. 19-28.
- TRULLÉN, J. (2002). "Las dinámicas económicas y territoriales en la sociedad". A: SUBIRATS, J. [ed.] *Redes, territorios y gobierno*. Barcelona: Institut d'Edicions de la Diputació de Barcelona.
- USA FEDERAL REGISTER (1990). "Revised Standars for Defining Metropolitana Areas in the 1990's Notice". *Office of Management and Budget*, vol. 55, núm. 62, p. 12153-12160 [hi ha nous criteris de connectivitat per aplicar-los al cens de 2001].
- VALLÈS, J.M.; NEL·LO, O. (1993). "De ciutat a metròpoli: Notes per una lectura del Pla Estratègic Barcelona 2000". *Barcelona Economia*, núm. 18, p. 9-20.
- VAN DEN BERG, L., BRAUN, E.; VAN WINDEN, W (2001). "Clusters de crecimiento en las ciudades europeas: una nueva perspectiva de política pública". A: SUBIRATS, J. [ed.] *Redes, territorios y gobierno*. Barcelona: Institut d'Edicions de la Diputació de Barcelona.

- VILA, P.; CASASSAS, LI. (1974). *Barcelona i la seva rodalia al llarg dels temps*.
Barcelona: Aedos.
- YBARRA, J.A. (1991). "Formaciones económicas en contextos de cambio y
Distritos Industriales en España (el caso valenciano)". *Revista de Estudios
Regionales*, núm. 30, p. 57-80.

LES APORTACIONS DE LLUIS CASASSAS EN EL DEBAT ACTUAL DE L'ORGANITZACIÓ TERRITORIAL DE CATALUNYA

Jesús Burgueño Rivero

Universitat de Lleida

En valorar l'aportació de Lluís Casassas al debat actual sobre l'organització territorial de Catalunya, és obligat fer un recordatori i síntesi de quin va ser realment el seu pensament en aquest terreny. Ras i curt, Casassas va defensar l'alternativa més radical mai plantejada a la divisió comarcal de 1936, la qual va elaborar conjuntament amb l'economista Joaquim Clusa i publicada en el llibre editat per la Fundació Bofill *L'organització territorial de Catalunya* (1981).

Aquest plantejament és el fruit d'una evolució intel·lectual i d'una reflexió científica. En els anys 70, Casassas –com la resta de geògrafs catalans– no qüestionava pas la divisió comarcal de la Generalitat republicana. En algun moment afirma, per exemple, que la descentralització política era inherent o consubstancial a la divisió de la Ponència (1977, p.207). Els motius de la seva evolució intel·lectual creiem que es poden resumir de la manera següent:

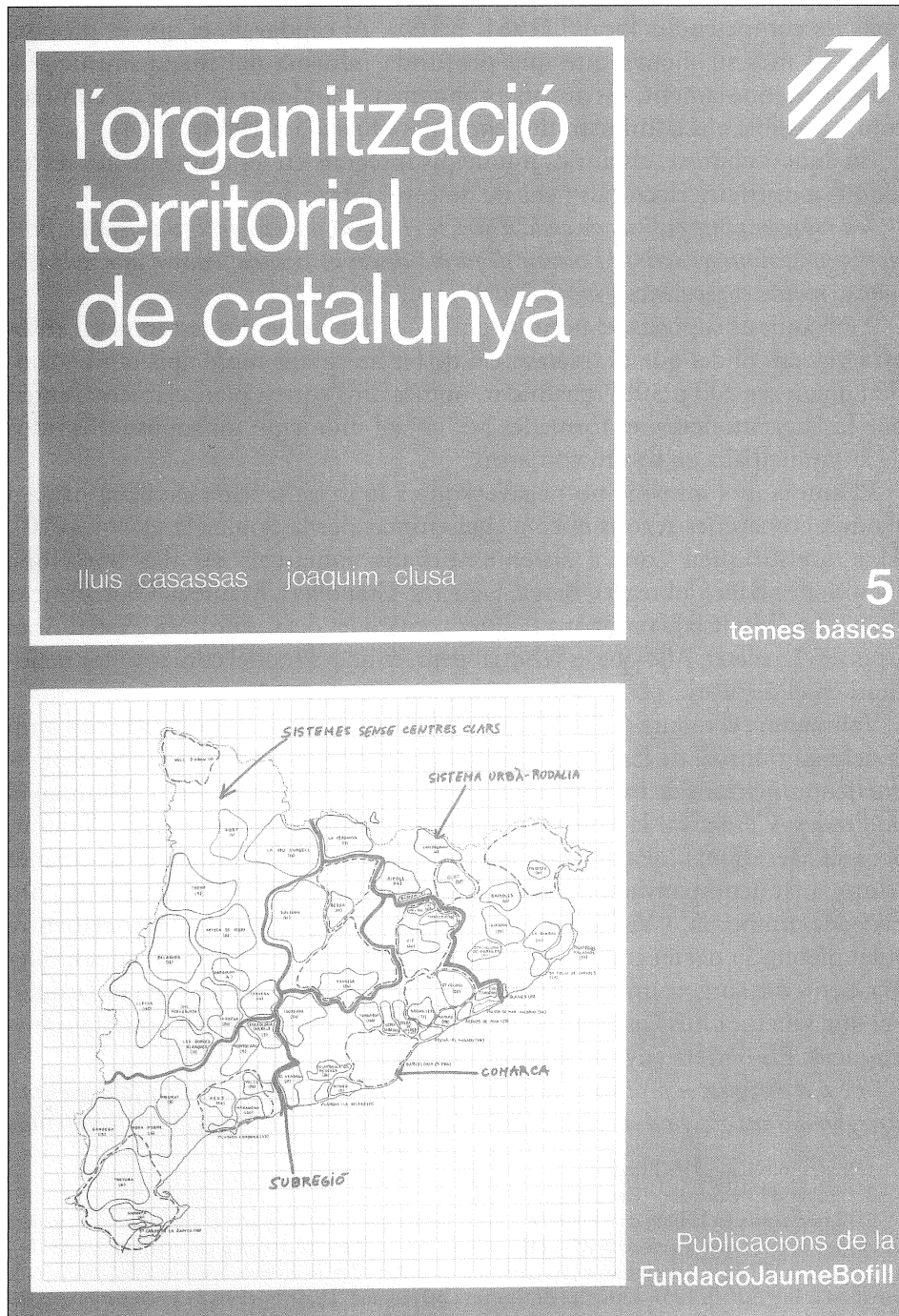
- a) El coneixement d'un seguit de contenciosos en la divisió comarcal: la Ribera de Sió, Banyoles, Camprodon, la Granadella, el Moianès, Mollerussa, Sta. Coloma de Queralt, la Tordera o el Lluçanès (comarca estudiada per Casassas en la seva tesina).
- b) La reconsideració de les dades de l'enquesta municipal de 1931 (Casassas havia publicat *Fires i mercats a Catalunya*).
- c) La reflexió sobre el paper de Barcelona en l'organització del país, l'estudi de les mutacions sofertes pel territori català i el trasbals de la jerarquia urbana, temes que l'havien ocupat en la seva tesi doctoral (*Barcelona i l'espai català*, 1977).
- d) Les aportacions d'altres autors sobre el concepte de rodalia: Joan Rebagliato (1975), J. Soler i Riber (1976; a Lluch-Nel·lo: 1984, p.258-267) o Josep M. Puchades (1991; original de 1978).
- e) El ressò de les importants reformes del mapa municipal efectuades al nord d'Europa.

A aquests elements cal afegir-hi encara unes idees polítiques clares: voluntat de millorar la qualitat de vida i la prestació dels serveis, d'afavorir l'apropament del ciutadà a la presa de decisions (la democràcia local), de potenciar el poder dels ajuntaments tot recolzant i enfortint els àmbits reals de la vida quotidiana. En resum, es tractava d'una perspectiva profundament municipalista.

La proposta d'organització territorial de Catalunya de Casassas-Clusa es pot resumir en l'opció per:

“un únic nivell o esglaió de govern local autònom, per sota de la Generalitat, amb 127 unitats que podrien rebre totes les competències locals i algunes delegacions de la Generalitat. A més, hi ha cinc unitats territorials per a l'administració perifè-

Figura 1
Portada de L'organització territorial de Catalunya

rica de la Generalitat, que seria convenient que poguessin coincidir amb les de l'Estat Central" (1984, p.11).

Un únic nivell vol dir que "la municipalia, té l'atribució i la titularitat de totes les competències locals" (1981, p.165). Al capdavall, el que es proposa no és ni més ni menys que una profunda reforma del mapa municipal. Complementàriament, els autors propugnen abandonar la idea de comarca com a possible ens administratiu (encara es diu així en 1988a, p.24).

En aquest context, els antics municipis integrats en les municipalies resten reduïts a districtes electorals i ens de descentralització:

"els representants polítics de cada districte electoral poden continuar fent les funcions representatives actuals i exercir de forma descentralitzada, encara que no autònoma, moltes competències locals." (1981, p.168 i 181).¹

Amb aquests supòsits, el nombre de 127 municipalies no resultava en absolut exagerat. Si del que es tractava era de fer uns grans municipis també haurien pogut ser 200 o 300. Igualment, només dins aquest plantejament s'entén que hi hagi municipalies formades per un sol municipi: un supòsit absurd si de la municipalia en féssim comarca.

El autors de l'informe no negaven que a la xarxa urbana catalana hi hagi algunes comarques segons el concepte emprat per la Ponència (1984, p.10). Així, identifiquen com a sistemes urbans comarcals els de: Barcelona (Barcelonès-Baix Llobregat), Berga, Figueres, Granollers, Manresa, Olot, Tortosa (Baix Ebre-Montsià), Tarragona (les tres comarques del Camp), Vic, Vall d'Aran i, potser, Igualada. Allò que es rebutja, però, és que el model comarcal fos majoritari en el territori i per tant aplicable a tot Catalunya.²

Tanmateix, el rebuig global al vell mapa comarcal resulta contradictori amb la defensa puntual de les petites comarques oblidades i amb l'adopció d'algunes denominacions de caire comarcal com ho són: Guillerries, Aran, Muntanyes de Prades, Cerdanya, la Tordera, Lluçanès,³ Solsonès, Ribera de Sió, Priorat, Segarra Meridional... Paradoxalment la recuperació del Lluçanès o el Moianès hauria anat acompanyada de la desaparició pràctica de denominacions com Penedès, Empordà o Vallès. Hi ha una contradicció gairebé existencial entre voler prescindir del fet comarcal i no poder fer-ho del tot. Plantejat aquest dilema, ben aviat sorgeix una temptació: convertir les municipalies en comarques. Pel que sabem, Lluís Casassas no va acceptar mai expressament aquesta transmutació. Els darrers anys de la seva vida insistia:

"hem d'arreglar el problema municipal, que és el problema bàsic i fonamental. Arreglar-ho ens obliga a trencar amb les rutines, ens obliga a trencar amb els hàbits

1. Instituto Nacional de Estadística.

2. Institut d'Estadística de Catalunya.

3. Aquest autor, en la línia de Montasell, també afirma que "l'espai agrari i el paisatge que es genera a cada lloc és el resultat d'una ocupació antiga, intensa i persistent reflex de l'acció emmotllant de l'home sobre el medi, de les relacions socials, econòmiques i de poder de diverses èpoques i de la reacció de la natura sobre ella" (p.125). L'article "Agricultura periurbana (I): definicions i característiques", del mateix R. Roda, aparegut al núm. 277 de la publicació *La Terra* (setembre de 2002), ens apropa, també, a bona part de la informació que introduïm en aquest apartat.

mentals, però s'ha de fer. [...] I les comarques, on ens queden? [...] servarien, com els centres d'identificació amb el territori, com el centre de vida més constant, com l'aglutinant dels diferents municipis grossos que tinguin necessitats i ganes de fer-ho, sense competències, potser sense cap poder de tipus administratiu. [...] La comarca ens acabarà encarint i no resolent els problemes diaris. Els problemes diaris s'han de resoldre en els municipis i els que no es puguin resoldre en els municipis, a la Generalitat perquè Catalunya és un país molt petit.” (1989, 58)

En tot cas, les comarques podrien “ésser els ens coordinadors d'algunes municipals, si n'hi ha que en senten la necessitat” (1986b, p.50).

Alguns deixebles o col·laboradors de Casassas sí que ens hem atrevit a fer l'arriscat pas de dir que les municipals són les comarques, concretament en dues propostes posteriors a la desaparició del mestre (1992) impulsades pel Gabinet d'Estudis de la Presidència de la Diputació de Barcelona. Tots dos treballs, però, han restat inèdits. Tanmateix insistim: Casassas mai no va defensar la conversió automàtica de les municipals en comarques. El que sí és cert és que l'aprovació de les LOT (1987) i el seu nomenament com a membre de la Comissió de Delimitació Territorial en representació de l'Institut d'Estudis Catalans el van dur a defensar la creació d'un grapat de noves comarques. La Comissió havia de valorar les respostes i reivindicacions plantejades en l'enquesta municipal realitzada als ajuntaments l'estiu de 1987. La intervenció de Lluís Casassas es pot resumir de la manera següent:

- defensa de l'establiment de les tres noves comarques de l'Alta Ribagorça, el Pla de l'Estany i el Pla d'Urgell (qüestió defensada de forma unànime per la Comissió);
- juntament amb els tres representants de la Federació de Municipis de Catalunya (Baltasar, Carnicer i Ganyet), Casassas va defensar el reconeixement de les comarques de Palafrugell, la Selva Marítima, el Lluçanès, el Baix Montseny (St. Celoni) i la rodalia d'Hostalric, així com la redefinició (reducció) territorial del Gironès;
- ell tot sol va defensar l'Alta Segarra, la Ribera de Sió, el Segre Mitjà, les Muntanyes de Prades, la Pobla de Segur, la Ribera Nord (Flix) i les Garrigues occidentals (la Granadella).

Curiosament, les demandes plantejades al Baix Llobregat Nord (Martorell) i al Moianès, així com la proposta d'unificació del Penedès, no van arribar a ser sotmeses a votació en el si de la Comissió. Aquesta va decidir, el gener de 1989, “ajornar l'informe sobre modificacions comarcals a introduir en l'àmbit de la Regió I fins a tenir estudiat el marc regional”, qüestió sobre la qual, al capdavant, no s'arribaria a emetre tampoc cap resolució.

Això darrer ens porta a la segona qüestió que ens plantejem: la vigència actual de les propostes territorials de Casassas, particularment a la llum de les reaccions suscitées per l'Informe Roca. I el primer que ens podem demanar és on són avui els partidaris de la reforma del mapa municipal? El 1987 Casassas signava, al costat d'altres 51 tècnics experts en afers territorials, una *Declaració sobre l'organització territorial de Catalunya*, on es deia:

“No hi ha cap motiu perquè a Catalunya no es pugui fer el que, com a bona part d'Europa, és necessari també: buidar realment la major part de les competències de les actuals corporacions locals que no les puguin exercir o reduir notòriament el seu nombre. Volem unes corporacions locals fortes i suficients. Per aquesta raó creiem que els partits polítics haurien d'estar units per tal de modificar substancialment la situació actual” (CEUMT, núm.101, p.93, 1987)

Avui, 15 anys després, han estat molt comptades les veus que han senyalat la reforma municipal com un aspecte positiu de l'*Informe sobre la revisió del model d'organització territorial de Catalunya* fet públic el gener de 2001, periodísticament conegut com *Informe Roca*. Ben al contrari, el que vam trobar fou un aclaparador silenci general davant la defensa (a voltes demagògica) que diverses instàncies van fer dels més petits municipis. Al meu entendre, aquella fou una victòria del pensament territorial més retrògrad, irracionalista i d'arrel antiurbana. En el gremi dels geògrafs, el canvi de criteris deu ser cosa del postmodernisme.⁴

En l'esmentat Informe creiem que es poden reconèixer diversos elements dels plantejaments d'en Casassas. De fet deuen haver-hi força punts de contacte entre ambdues propostes, des del moment que les reaccions suscitées en determinats sectors són ben semblants. Un exemple: l'alcalde d'un municipi del Solsonès, en una conferència del president de la Societat Catalana de Geografia a Cardona, s'oposava a les municipalies perquè hi veia una absorció del seu municipi per part de la ciutat Solsona; en tot cas acceptava una unió o pacte entre municipis similars.⁵ Quinze anys després continua essent alcalde, i davant la nova proposta (que suggeria la unió del seu municipi amb un altre veí de característiques ben similars) escriu:

“Un cop asserenat del disgust que em va causar la primera lectura d'aquest informe, l'he tornada a repetir per analitzar-lo més bé i trobo que és un document amb uns conceptes anacrònics, gens actuals, que sembla redactat per constitucionalistes espanyols uniformistes del segle XIX.” (Avui, 20-III-2001)

Val a dir que el seu terme municipal sí que va ser una creació de “constitucionalistes espanyols uniformistes del segle XIX”, perquè fou el resultat de la fusió forçada de 5 municipis, feta el 1847. Alguna cosa en comú deu haver, doncs, entre Lluís Casassas i l'Informe Roca quan tots dos han tret de polleguera la mateixa gent.

Al nostre entendre, les principals coincidències són:

- èmfasi en el mapa municipal i defensa de la seva reforma (molt més moderada, però, en l'Informe de 2001),

4. Fins i tot algun geògraf ha volgut manipular expressions de Casassas per tal d'arribar a la sorprenent afirmació que ell, en realitat, defensava el manteniment del mapa municipal vigent. Cal adduir més citacions del seu autèntic parer del mestre? Som-hi:

- *Els municipis “han de ser en el fons substituïts per agrupaments de municipis: de municipis de potència demogràfica més gran, de capacitat econòmica més gran”* (1989, p.51)

- *La divisió comarcal no es consolidarà “si, prèviament no es fa una reforma del municipi [...] Si pensem en els municipis fins a 1.000 habitants [...] tots aquests municipis extraordinàriament petits no poden exercir amb eficàcia les competències que tenen.”* (1989, p.52)

5. Del seu indubtable tarannà democràtic dona fe la seva defensa que en el Consell comarcal el vot de la ciutat de Solsona i el d'un municipi d'un centenar d'habitants tingués el mateix pes (1988b, p.55).

- desmitificació i qüestionament de la divisió de 1936,
- concepció dinàmica del territori i les divisions administratives,
- posició favorable a la creació de noves comarques,
- defensa d'una reducció del nombre de vegueries respecte de les 9 de la Ponència presidida per Pau Vila,
- aposta per la Catalunya Central i per la regió metropolitana de Barcelona,
- tesi de la conveniència de coincidència entre les unitats d'administració perifèrica de la Generalitat i les de l'Estat.

Finalment, al meu entendre compartim (també amb la divisió actual) un gran error: no haver proposat per a Barcelona un àmbit administratiu metropolità i caure en una fragmentació inoperant. I això, malgrat que el propi treball de Casassas i Clusa identificava clarament aquest àmbit funcional. A parer nostre, la millor via per al reconeixement d'aquest àmbit metropolità comarcal fóra –d'entrada- la unió del Barcelonès i el Baix Llobregat en una sola comarca (això vol dir un sol consell comarcal) que absorbís les tres instàncies metropolitanes existents.

Casassas feia una crida a reprendre el debat territorial que continua essent substancialment vàlida:

“seria convenient que especialment els geògrafs no deixessin d'analitzar els casos oberts i aportessin les seves opinions i contribuïssin a mantenir més viu el debat per tal d'evitar que es pugui cloure en les fronteres de les conveniències més estretes.” (1990, p.13)

També nosaltres hem trobat a faltar reaccions explícites, pronunciaments en un o altre sentit o sobre tal o qual aspecte, per part del col·lectiu de geògrafs, tot i que l'Associació de Geògrafs Professionals i la SCG hagin organitzat importants actes de debat. El pes que van tenir els geògrafs en l'esmentada comissió (4 de 8 membres) no es va veure mínimament reflectit en les reaccions publicades en el seu moment en els mitjans de comunicació. Només el professorat de la Universitat de Girona va emetre una valoració positiva del conjunt de propostes de l'Informe, si bé discrepant particularment de la política de fusions municipals.⁶ Crec que no hem sabut entendre que la desqualificació global de l'Informe no ajudava precisament a enfortir professionalment el col·lectiu dels geògrafs.

Assajant de fer un balanç final sobre el ressò actual de l'aportació de Lluís Casassas al debat de l'organització territorial de Catalunya voldríem destacar-ne tres aspectes. Primerament, i tal com ell mateix havia dit, si més no les municipalies “hauran contribuït a consolidar la preocupació pels agrupaments d'àmbit supramunicipal” (1986a, p.29). En segon lloc, les seves propostes han ajudat de forma decisiva a que siguem molts (possiblement una majoria) els que creiem que “l'alternativa al mapa de la divisió territorial de 1936, consisteix en augmentar el nombre de comarques i reduir el nombre de vegueries” (Carreras Puigdemolas: 1985, p.18). Finalment cal remarcar que sense la reflexió feta per Lluís Casassas possiblement el mapa comarcal català hauria esdevingut una mena de fòssil totèmic, sagrat, místic, intocable. No li devem pas poca cosa al

6. Manifest reproduït, per exemple, a la *Revista d'Olot* de febrer de 2001.

mestre Casassas en el camp de l'organització territorial: ni més ni menys que la capacitat d'evolucionar.

Bibliografia

- CARRERAS i PUIGDENGOLAS, Josep M. (1985). "Problemàtica de la propera organització administrativa catalana". *Arrel* [Barcelona], núm.10, p.11-19.
- CASASSAS i SIMÓ, Lluís (1977). *Barcelona i l'espai català: el paper de Barcelona en la formació i en l'ordenament del territori de Catalunya*. Barcelona: Curial (Biblioteca de Cultura Catalana, 30).
- CASASSAS i SIMÓ, Lluís (1978). *Fires i mercats a Catalunya*. Barcelona: Edicions 62; reeditat per la Societat Catalana de Geografia el 2000.
- CASASSAS i SIMÓ, Lluís (1979). *El Lluçanès. Evolució entre 1950 i 1970*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana.
- CASASSAS i SIMÓ, Lluís (1984). "Comentaris sobre una nova organització territorial de Catalunya". *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* [Barcelona], vol. 1, núm. 1, p. 5-12.
- CASASSAS i SIMÓ, Lluís (1986a). "Per què cal refermar una altra visió del territori". *Revista de Girona* [Girona], núm. 115, p. 28-34.
- CASASSAS i SIMÓ, Lluís (1986b). "Un debat nou sobre la divisió territorial de Catalunya: els municipis, les comarques i el poder". *Quaderns d'alliberament* [Barcelona], monogràfic sobre *La divisió territorial de Catalunya*, p. 39-50.
- CASASSAS i SIMÓ, Lluís (1988a). "El debate de la organización territorial de Cataluña. ¿Hacia el reparto de las minucias del poder?" *Ería* [Oviedo], núm. 15, p.15-26.
- CASASSAS i SIMÓ, Lluís (1988b). "L'organització territorial de Catalunya. El cas del Solsonès-Cardener". *Cardener* [Cardona], núm. 5, p.35-59.
- CASASSAS i SIMÓ, Lluís (1989). "Vers unes àrees d'administració territorial de la Generalitat". A: *Les futures regions a Catalunya*. Barcelona: Societat Catalana d'Ordenació del Territori, p. 49-59.
- CASASSAS i SIMÓ, Lluís (1990). "Els ens intermedis: la descentralització inacabada". A: *La regionalització del territori i els ens intermedis*. Barcelona: Diputació de Barcelona, p. 13-17.
- CASASSAS i SIMÓ, Lluís; CLUSA, Joaquim (1981). *L'organització territorial de Catalunya*. Barcelona: Fundació Jaume BOFILL.
- LLUCH, Enric; NEL-LO, Oriol [cur.] (1984). *El debat de la divisió territorial de Catalunya. Edició d'estudis, propostes i documents (1939-1983)*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- PUCHADES, Josep M. (1991). "Contribució a la divisió territorial de Catalunya: les rodalies". *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* [Barcelona], núm. 25, p. 175-178; original de 1978.
- REBAGLIATO i FONT, Joan (1975). "Les unitats territorials bàsiques als Països Catalans". A: *Miscel·lània Pau Vila*. Granollers: Montblanc-Martin, p.343-347.